

Adiskide eta gogaide maiteok: Ongi etorriak izan zaitez-tela gure elkartera! Euskaltzaindiak ongi daki orain arte egin duzuen lanaren berri. Eskerrak ematen dizkitzue, bada, eging-dako lanagatik, eta aurrerantzean ere lanean ariko zaretela es-pero du. Ohore baino gehiago, lanerako deia da izendapen hau. Izena ere halakoxea duzue: euskaltzain *laguntzaileak*.

Askotan entzun diot Lafitte jaunari nola kargu hontara-ko izendatua izan zenean, Azkue jaunak lan bat egin arazi zion. Nik ere eskatu egingo nizueke gure hileroko batzarre-etarako lan bana gerta dezazuten, bakoitzak nahiago duen gaiaz, batzarrean irakurria izan dadi. Era hortara elkartea-ren lanetan sar-araziak eta osoko batzarkide edo zati biziak bihurtuak geldituko zarete.

Zorionak, bada, eta eskerrak, berriz ere, bihotzez guztioi!

JUAN KARLOS GERRA, ARMARRI-ZALEA

Kerexeta-tar Jaime

Agur, guztioi!

Orain illebetete-edo, Arrasate'ko gizonezko bi etorri yata-zan Elorrio'ra, Juan Karlos Gerra armarri-zaleari buruz zer-bait itz egingo neukean eskatzen. Nire itzaldiak luzea ala la-burra izan bear eban itandu neutsen, eta ogei miñuturen ba-tekoa naikoa zala erantzun eusten. Orrela izan ezkerro, baiez-koa emon neutsen, iñorentzat aspergarri izaterik ez nebala nai-ta. Emen, bada, orain zuen aurrean. Eta geiago bagarik, sartu gaitez an gure gaian.

Nor izan zan gure Juan Karlos Gerra? Ezpai bagarik, gure artean izan dogun armarri-zalerik gorengoena. Guztiok daki-zue armarriak zertzuk diran: etxe batzuetako ormetan dago-

zan irudi landu batzuk, erderaz, *escudo de armas*; Naparroa'ko Larraun'en *mazmorroak* deritze, eta *ikurdi* be erabili izan da.

Gerra jauna Donostia'n jaio zan, 1860'garren urtean, eta Arrasate'n il, 1941'garrenean. Alan bere, ia bere bizitza guztia ementxe, Arrasate'n igaro eban. Lege-gizona, eta Euskaltzain laguntzaillea. Erdi-aroko euskal-eresi eta bertsoetaz be ainbat idatzi eban aldizkarietan, esate baterako, "Euskalerrriaren alde" izenekoa, RIEV'en, "Euskera"n, "Euskal-esnalea"n, ezagutzen ez ziran edo gutxi ezagutzen ziran eresi zaar-zaarrak azterturik eta argitara emonik. Jatorri-gaiak be erabili ebazan, gaiok armarri-gaiaz alkartuta joaten dira-ta. Izan be, iru dira, Gerra jaunak diñoanez, euskal-sendi edo familien kanpokaldeko izaera-ezaugarriak: oiñetxea edo jatorria, abizena edo apilledua eta armarria. 16'garren menderarte, norberaren abizena oiñetxearen izena izaten zan, oiñetxearen izena artzen zan, sarritan gurasoen abizena alde batera itzirik edo oneaz alkaturik. Jatorriak aztertzen diranean, ainbat aldiz ikusten da esan dogun au. Ejenplu ezagun bat ekarriko dautsuet: guztiok entzun dozue Elorrio'ko Balentin Berrio-Otxoa zoriontsua; bere aurretiko-aurretikoa Bergara'tik Elorrio'ra etorri zanean, 16'garren mendean, bere emaztearen oiñetxearen izena artu eban bere abizenagaz batera; bera, odolez, Otxoa zan, eta Otxoa de Berrio artu eban —Berrio'ko Otxoa—, basarri-etxea *Berrio* zan-eta. Bere seme-alabak, illobak, birrillobak eta gerokoak be Otxoa de Berrio erabili eben; Balentin'en aitak, ostera, Berrio-Otxoa, eta Balentin'i be orixe ezarri eutsuen. Baiña odolez, Balentin Otxoa izan bear eban, aitaren aldetiko leenengo abizenari jarraiturik.

Gerra jaunak onetzaz, jatorri-gaiaz, "Ensayo de un Padrón Histórico de Guipúzcoa" izeneko liburua idatzi eban, 1928'garren urtean, eta beste lan jakingarri bat argitaratu be bai: Esteban Garibai'k —au be Arrasate'ko semea — amaseigarren mendean idatzi ebana: "Linajes Bascongados contenidos en las Grandezas de España" izenekoa. RIEV'en argitaratu eban —oraintsu *La Gran Enciclopedia Vasca*'k berraro argitaratua—, bere oarrak ezarten eutsazala.

Armarri-gaiaz, bere libururik entzutetsuena, "Estudios de Heráldica Vasca" da, 1927'garren urtean irugarrenez argitaratua. Barruan dakarrena auxe da: "Diccionario Heráldico de la Nobleza Guipuzcoana"; Gipuzkoa'ko eundaka jatorri ta armarri dakaz; an agertzen dira Arrasate'ko irurogeta amar armarri be, gero aitatuko doguzanez. "La Heráldica entre los Euskaldunas": gai au, armarri gai au, Euskalerrria'n noiz eta zelan zabaldu zan azaltzen dausku, eta geien erabilten diran irudiak eta ezaugarriak, euskal-jatorrien ainbat armarri jakiñerazorik. Eta azkenez, "Lecciones de Genealogía y Heráldica".

Liburu orren leenengo zatian, Arrasate'ko irurogeta amar armarri agertzen dirala esan dautsuet, eta, beraz, etheen ize-nak. Puntu au jakingarri izango yatzuela uste dot, eta azaldu egingo dautsuet, pentzamentuz izanda bere, zuen erriari begiratu bat egin dagiozuen. Abarrategi (Gesalibar'en, Santa Ageda'n); Alkitza, Altzarte, Andikano-Loiola (Erdiko kalean), Aranguren, Aranguren-Andikano (Zarugalde arrabalean), Arbe, Areaga edo Arteaga, Arrasate (Arrasate jatorriarena, ez erriarena. Bide batez, ba-dakizue nik baiño obeto erri onen izen jatorra, leenengoa, Arrasate zana, Gipuzkoa'ko errietarik antziñakoenetarikoa; gero, barriz, Kastilla'ko amargarren Alonso erregeak uri edo *villa* egin ebanean, 1260'garren urtean, ize-na aldatu eta Mont-Dragón ezarri eutsan, Monte del Dragón = iransugearen Mendia). Arrazola (armarri au, leen, Ferrerías kaleko etxe-torre baten egoan, egun batzuetan San Bizente Ferrer egon zan etxean; baiña an etxe barriak egin ebezanean, Madalena arrabaleko etxe barrira aldatu eben); Arroaga (Gesalibar'en), Artazubiaga (Bedoña'n) eta Bañez de Artazubiaga (jatorri au, Bañez taldearen buru zan, eta Gebara taldearen azpian ez gelditzearren, Bedoña'ko bere etxeari sua emonik, Arrasate'ra jatsi zan bizi izaten. Orregaitik, bere armarrarian goiburu edo divisa au dakar latinez: Pro nostri generis libertate combusta: Geure jatorriaren askatasunagaitik errea. Amabosgarren mendean, jatorri onetako bat, Martin izenekoa, Ganboarren taldekoa, Arrasate'tik Garagartza'rako bidean, Ibarreta basarri ondoan, Aramaiona'ko oiñaztarrak il egin eben; eta

aren illetan, aren emazte alargunak, Ozaeta'ko Santxa Otsoa'k, eresi entzutetsuok abestu ebazan:

Oiñetako lur au yabilt ikara,
 lau aragiok bere an berala...
 Martin Bafiez Ibarreta'n il dala.
 Artuko dot esku batean gezia,
 bestean zuzi iraxegia,
 erreko dot Aramaio guztia.

(Aldi aretako andrazkoak be ez eben, gero odol beroa!)

Artzamendi, Barrena, Barrutia (Udala'n), Barrutia de Etxagibel (au be Udala'n), Barrutia-Mendia (Beeko arrabalean), Barrutia-Salinas (Iturriotz kalean), Barrutia-Umendia (Ferrerías kalean), Bergara, Bidau edo Bidaurre, Etxeberri edo Etxeberria, Elizgarai (Gesalibar'en), Ereinuzketa (Gara-gartza'n; emengoxea izan zan Santiago de Compostela'ko "Kardenal Mondragon" esaten eutsoena, baiña abizena Ereinusketa eban); Gabiria (Ferrerías kalean), Garibai (leen aitatu dogun istorilari ospatsua jaio zan etxea, jatorriz oiñatiarra izanarren aitaren aldetik; bere ama, barriz, Arrasate'koa); Garita-Bergara (Erdiko kalean), Garro (Erdiko kalean), Gordoa-Iramain (Erdiko kalean), Gerra (San Prantzisko plazatxoan), Guraia (Iturriotz kalean; oiñaztarren buru Arrasate'n), Ibinarri, Irigoien, Jauregi (Gesalibar'en), Jauregibarria (emen eta Gara-gartza'n), Mendia (Uribarri'n), Merkado, Merkado-Okendo (Iturriotz kalean), Mojategi edo Monxategi (Musakola'n), Mondragon, Mondragon-Arazola eta Mondragon-Bidaurre, Narriondo, Olabarrieta (Bizkai'tik etorria), Olabe, Olalde (gaiñean beronen izena dakar), Olariaga, Oleaga (Uribarri'n), Oro (ez da erderazko urrea), Oro-Usoa, Osinaga, Ozaeta (Erdiko kalean), Errotaetxe edo Rotaetxe (Gesalibar'en), Sagurdia, Salinas (Goi-koetxe izenekoan, Gazteluondo kalean, eta beste bat Beeko kalean), Sologaitoa (Bedoña'n), Uriarte Urrupain, Zabala (Iturriotz'en), Zabaleta, Zamalloa (Garibai istorilaria emengoxea izan zan amaren aldetik), Zaraa, Zaraa Bolibar (etxe onetako batek jakiñerazo eutsan Yuste'n bosgarren Karlos enperadoreari, San Quintin'go gudaketa entzutetsua nok irabazi eban); eta azkenez, Zilaurren.

Alan be, aitatu doguzanetatik gaiñera, Arrasate'ko beste jatorri askok daukez euren mazmarro edo eskuduak, etxeetan ipiñita euki ezarren, ainbatek eta ainbatek, edo etxeak egikeran ipiñi ez ebezalako, edo etxeak eginda gero aukeratu ebezalako, edo orretarako diru-aukerarik izan ez ebelako. Orre-gaitik, banatu edo bereiztu egin bear litzake erderazko *escudo* izenaren esan-naia: ondo da ormetan ezarrita dagozanai *armarri* —arma-arri— esatea. Baiña, arrietan landuta ez dagozanai, zelan? Mazmarro? Ikurdi? Izan be, zuk zeure eskudua euki daikezu; ez, ostera, orman arrizkoa, papeletan agertzen dana baiño. Ez da bardin euskeraz esaterakoan.

Batek edo bestek auxe itandu daike: “Baiña, zetan ekin eutsan, bada, Gerra jaunak arlo orri, aundikien uskeriak baiño ez dira-ta?”. Emen, sarri entzun izan dodan eritzia: *armarri-gaia* aundikien uskeriak dirala. Ba-daiteke beste errietan orrela izatea, baita leenengotan Euskalerra'n bere; baiña gero ez. Emen be, jakiña, batzuk aundikiak izan dira *diru-aldetik*, ez osterantzean. Euskalduna, edozein euskaldun, aundikia beste-odol-garbikoa izan dala agertzen da beti. Auxe bakarrik egin izaten zan: bere aurretikoak emengoxe oiñetxeakoak zira-la autortu ta egiztatu, probatu, auzi-bidez; auzi orri “prueba de hidalguía” esaten yakon erderaz. Eta epaiaz batera jasoten eban bere armarria erabilteko eskubidea. Ulertzeko da, beraz, Euskalerra'ko jatorriak España'ko beste guztiak baiño eskudu geiago eukitea. Ez ikaratu onetzaz, olantxe da-ta. Eta au onela dala konturatzeko, oraintsu argitaratu dan Cadenas y Vicent'en “Repertorio de Blasones de la Comunidad Hispánica” izeneko liburua aztertzea baiño ez dago.

Geien-geienetan, jatorri bakoitzak aukeratzen edo egiten eban bere ikurdia, eskudua; batzuetan, barriz, Rey de Armas eritzan jaunak, Erregearen baiezkoaz. “Algunos de ellos (de los escudos) —diño Isasti'k 1625'garren urtean— son por merced o privilegio que algún Rey o Príncipe concedió”. Azken oni, “executoria real” esaten yakon.

Beraz, odol-garbiko edo aitaren seme izatea eban edozein euskaldunek jaristen eban agiriz, agiri-orrietan. Bere jatorriko

oiñetxea Euskalerrria'n egoala egiztatu bear, besterik ez. Begira: duke, markes, konde ta orrelako tituluak, emonak izaten dira, erregeak edo laterriko (naziñoko) agintari nagusiak emonak; geien-geienetan diruaren bidez jaristen dira, odol-garbiko izan ezarren bere. Euskalduna, ostera, berez izan da odol-garbiko, erderaz "hijodalgo, hidalgo, noble" deritzona. Au beti irakurri izan da agirietan, dokumentuetan. Begira Isasti istorilariak 1625'garren urtean, "Compendio Historial de Guipúzcoa" izeneko liburuan diñoana: "Capítulo VII. Que todos los naturales de la Provincia de Guipúzcoa, que probaren ser originarios de ella, de sus antiguos pobladores del tiempo inmemorial, sean declarados por hijosdalgo en propiedad y posesión. Lo cual mando así guardar y cumplir y ejecutar inviolablemente ahora y de aquí adelante por siempre jamás". Agiri au España'ko irugarren Felipe erregeak emon eban, Lerma'n, 1610'garren urtean.

Odol-garbiko: zegaitik? Euskaldunak moruen edo judarren odolaz naastu ez iralako. Orrexegaitik. Garrantzi aundikoa au? Euskalerrria'rentzat bai. Zegaitik? Beste ondoren artean, norbere odol-garbitasuna egiztatu edo probatu baiño leen, ona bizi izatera iñor ezin etorri izan zeitekealako. Foru-liburuak dakar ori, eta, Bizkaia'n eta Gipuzkoa'n beintzat, zeatz-zeatz beteten zan. Eta bere odol-garbia probatzen ez ebana, erritik jaurtia izaten zan. Elorrio'ko liburuan be bein baiño geiagotan agertzen da ori; Gipuzkoa'n be bardin. Entzun, bestela, Isasti istorilari berak diñoana:

"Capítulo VI. Que en la Provincia de Guipúzcoa y Villas y lugares de ella no sea admitido por vecino persona alguna que no sea hijodalgo. (Fuero moderno, tít. 41, cap. 2, pág. 327). Don Carlos (I de España y V de Alemania), por la gracia de Dios Rey de Romanos, Emperador semper Augusto, etc., etc., ordenamos y mandamos, que de aquí adelante en la dicha Provincia de Guipúzcoa y Villas y Lugares de ella no sea admitido ninguno que no sea hijodalgo por vecino de ella, ni tenga domicilio ni naturaleza en la dicha Provincia, y cada y cuando algunos de fuera parte, a la dicha Provincia vinieren, los Al-

caldes ordinarios cada uno en su jurisdicción tenga cargo de escudriñar y hacer pesquisa a costa de los Concejos; y a los que no fueren hijodalgo y no mostraren su hidalguía los echen de la Provincia, y que los Alcaldes tengan mucha diligencia en lo susodicho sopena de cada cien mil maravedís para los gastos de dicha Provincia. Y si pareciere que alguno por falta de información o de otra manera, que no siendo hijodalgo vive en la Provincia, luego que constare, sea echado ¿de ella, y pierda todos los bienes que en ella tuviere... Dada en la noble Villa de Valladolid a 13 días del mes de Julio del nacimiento de nuestro Salvador Jesucristo de 1527 años”.

Gizaldiz-gizaldi bete da erabagi ori gure artean. Aurreko mende-erdian, karlisten gerra-ostean, Foruak galdu ziranean galdu zan Foru-lege ori, eta arrezkero parrastaka etorri izan dira eta datoz kanpotarrak. Lege orrek batez bere, beste arrazoi batzuren artean, iraunerazo izan ei'ditu gure erriak euskaldun izaten jarraitzen.

(Bide batez, auxe esan daikegu, gaiñera: *inmigraziñua* eta *inbaziñua* ez dirala gauza bera, gutxiago erria txikia danean. Inbaziñuak errien izate-eskubideak ausi egiten ditu. Benetako ta bidezko inmigraziñua auxe da: erbestekoa edo erbestekoak erri batera doazanean, bertako lez biurtzea, lekuan lekuko izkuntza, oiturak eta ekanduak eta gaiñerako zer guztiak eura-kanaturik. Baiña parrastaka etorri ezker, erria ito egiten dabe; eta erriaren berezitasunak artu bearrean, eurenak ezarten dautsez erritarrai. Eta ori ez da inmigraziñua, zapalkundea baiño. Inmigraziñuan, kanpokoa erri-barruan murgilduta gelditzen da; zapalkundean, barriz, inbaziñuan, errien izate-eskubideak ausita geratzen dira, erria itota geratzen da.)

Noiz asi ziran erriak ikurdiak erabilten? Noiz euskaldunak? Euskaldunak izan ete-ziran Peninsula onetan eskuduak leenengoz erabilten asi ziranak? Onetzaz eta armarren inguruan gelditzen diran ainbat gairi buruz luzaro ekingo geuskio, baiña ez dago orain astirik, nire ogei miñutuok bete dira-ta.

Entzuleok: Gerra jaunak ondo ta argi ikusi eban armarrigaiak eban garrantzi andia euskaldunarentzat. Ikurdiak nor-

beraren jatorria, oiñetxea, abizena agertzen dau. Ikurdia norberaren aurretikoen ezaugarria da irudiz landua edo jantzia, abizen izenpetua.

Ondorenak. Zer atara ete-daikegu esan dogunaz? Gure aurretikoai jarraiturik, arduratu gaitezala geiago gure jatorriaz; egin dagiala bakoitzak bere jatorri-zugatza, erderaz “árbol genealógico” deritzona, eta antxe agertuko yakoz ainbat eta ainbat bere odoleko euskal-abizen: gure txikitasunean, abizenetan beintzat beste edozein erri besteko aberatsak ba-garata. Aal dagianak, atara dagizala gure basarri-etxeen argazkiak, fotografiak, erretratuak, basarri-aurreak eta arek euki daikezan aparteko esku-lanak, erti-lanak, euskal-jatorriai izena emon dautseenak batez be basarri-etxeak dira-ta. Eta iñok ez dagiala esan gai au “desfasatua” dagoanik, erti-lanak, edozein erriren istoria-barruan, leengo, gaur eguneko eta betiko dira-ta.

Gerra jauna: geure eskerrona agertzen dautsugu zure lan bikaiñagaitik. Agur eta txalo zuri, euskaldunon eta Arrasaterren izenean.

ALTUBEREN TESTAMENTUA OROITARAZIZ

Luis Villasante

Gernikarra naizenarren, nik ez nuen Altube jauna Gernikan ezagutu. Haren ezagutza geroztikakoa dut. Txikitan Arantzazura etorri, eta komentuan, apaiz ikasketak egiterakoan, Altuberren zenbait liburu irakurri eta sakontzeko aukera izan nuen. Honela izan zen ene lehenbiziko ezagutza Altubekin.

Pertsonalki, berriz, aurpegiz-aurpegi, 1952. urtean ezagutu nuen bera; eta ez hemen, Frantziako Paben baizik. Place Clemenceau, Hotel de l'Europe deritzaion ostatu etxean. Urte har-